

Malte Rolf: *Soviet Mass Festivals, 1917–1991.*

(Pitt Series in Russian and East European Studies.) University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2013. 258 oldal.

Malte Rolf 2004-ben, a tübingeni egyetemen írt és kiválósági díjat nyert, szovjet tömegrendezvényekkel és ünnepekkel foglalkozó doktori disszertációja 2006-ban jelent meg németül.¹ 2009-ben lefordították oroszra,² 2013-ban pedig Cynthia Klohr filozófus fordításában angolul is megjelent a University of Pittsburgh Press Oroszországgal és Kelet-Európával foglalkozó sorozatában. E szériában eddig már mintegy hetven, a 20. századi közép- és kelet-európai történelemmel foglalkozó kötet látott napvilágot, a századelő egyes kérdéseitől a posztkommunizmusig vizsgálva a kontinens keleti felét.

Rolf könyvének fő kérdése az, hogyan és miért vált a szovjet ünnep, a „prázdnyik” a pártállam üzeneteinek egyik legfőbb médiumává, hogyan tartotta meg ezt a pozícióját, és egyáltalán mi volt az, amit közvetített? Kötetével egy olyan, a Szovjetunió rendszerének vizsgálata során eddig elhanyagolt területet vizsgál, amely kulcsfontosságú a szovjet szimbolika és a társadalmi berendezkedés megértése szempontjából: az ünnepeknek a szovjet politikában és a társadalomban betöltött szerepére kíváncsi. Peter Kenez 1985-ös kifejezését átvéve,³ Rolf állítása szerint ugyanis

a szovjet hatalom „dramatizált diktatúraként” (*staged dictatorship*) működött, és ennek kiemelten fontos megnyilvánulásai voltak a tömeges ünnepek.

A német történész mellett érvel, hogy a szovjet ünnepek le kívánták nyugtázni a résztvevőket és a megfigyeltöket, láthatóvá és valóságossá tették a hatalmat, közvetítették a politikai célokat, és nevelni igyekeztek a tömegeket. Az ünnepek emellett a Szovjetunió egységét és összetartozását is demonstrálták azáltal, hogy elvileg minden tagköztársaságban egyszerre ünnepeltek azonos formában, a tömegek minél nagyobb arányú részvétele pedig létfontosságú volt a vezetők legitimitációja szempontjából. Rolf emellett kitér arra is, hogy az ünnepek az ország „belső szovjetizációja”, illetve „belső gyarmatosítása” eszközeiként is szolgáltak, Moszkvából kiindulva ugyanis lassan eljutottak mindenhova, szimbolizálták a szovjet hatalmat, és a mikrostruktúrákba behatolva közvetítették az elvárt normákat (146–154). A szovjet ünnep Rolf szerint a korábbi hagyományoktól eltérően nem egyszerűen ünnep, hanem „totális műalkotás”, amely különböző műfajokat ötvözött (64–65); az előkészítésével, a megvalósításával és az ünnepet követő médiamegjelenésekkel pedig szintézist alkotott. Az ünnepek mint totális műalkotások Rolf osztályozása szerint dramaturgiaiilag három részre oszthatók: az ünnep előestéjéig történő felkészülés; maga az ünnep napja reggeltől délutánig a hivatalos

¹ Rolf, Malte 2006: *Das sowjetische Massenfest*. Hamburg.

² Rolf, Malte 2009: *Szovjetszkije masszövije prázdnyiki*. Moszkva.

³ Kenez, Peter 1985: *The Birth of the Propaganda State: Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917–1929*. Cambridge–New York.

rendezvényekkel; végül az ünnep estéje, többnapos ünnep esetén a másnapja is, amely a kulturális, esetleg sportrendezvényeknek adott helyet. Ez utóbbiak a tömegszórakoztatás jegyében teltek, és élesen elváltak a hivatalos, politikai tartalmú rendezvényektől.

Bár célkitűzése értelmében a könyv az 1917-es forradalomtól egészen a Szovjetunió felbomlásáig vizsgálja a szovjet tömegrendezvények és ünnepek történetét, valójában a hat fejezetéből öt csak az 1917–1941 közötti időszakkal foglalkozik, mely a rendszer megszilárdításának, valamint a szovjet ünnepek kidolgozásának és elterjesztésének az időszaka. Rolf könyvében kitér az 1917 előtti hagyományokra is, összekapcsolja a tovább élő vallási rítusokat és a szovjet ünnepeket, érzékeltetve az egymással versengő világnézetek és ünnepek harcát az ezzel kapcsolatos bolsevik diskurzuson keresztül. A szerző elsősorban azonban nem Moszkvára és a központi döntésekre fókuszál, sőt, az egész Szovjetunió mintaként szolgáló moszkvai eseményeket csupán érintőlegesen tárgyalja, ugyanis az ünnepek működését és elterjesztését a helyi vidéki viszonyok között vizsgálja. Elemzésének fókuszpontjába két földrajzilag és történetileg is eltérő régiót helyezett: egyrészt a komoly történelmi múlttal rendelkező Voronyezst és környékét, másrészt a csak a 19. század végétől fejlődésnek induló Nyugat-Szibériát és Novoszibirszkét. A két régió és város példáján keresztül mutatja be, miként éltek egymás mellett az 1917 előtti világból megmaradt vallásos és népi hagyományok, illetve a helyettük propagált új szovjet ünnepek, milyen kísérletek történtek az új ünnepek be-

vezetésére Moszkvától távol, ezek hogyan valósultak meg a hiánygazdaság idején, valamint azt is vizsgálja, végül milyen, a központilag előírttól eltérő ünnepi formák alakultak ki. Rolf megállapítja, hogy a bolsevikok ugyan le akartak számolni az egyházi ünnepekkel, azok hagyományai azonban makacsul tartották magukat, és nemcsak vidéken, de még a városokban is megmaradtak a keresztény ünnepek rítusai, párhuzamosan a szovjet állami ünnepekkel. Az 1930-as évekre pedig a szovjet évfordulók végül összerosódtak olyan hagyományokkal, melyek eredetileg a vallási ünnepekkel forrtak össze.

Az ünnepeken keresztül Malte Rolf betekintést ad a szovjet társadalom szerkezetébe, az új, szovjet embertípus alakjának jellemzőibe, illetve a hatalom önreprezentációinak változásába is. Mivel a Szovjetunió a szerző értelmezésében „dramatizált diktatúra”, Rolf szerint az ünnepek formája, szerkezete és eseményei tükrözik az ország hatalmi berendezkedését, valamint az egyénnek is tájékozódási pontot jelentenek, hogy hol a helye a társadalomban – ezt mutatja az ünneplési formák változása is (83). A szerző alapvető különbséget tesz az 1920-as és az 1930-as évek ünnepei között, a kezdetben rendezetlen tömeggyűlésekből mintegy tíz év alatt ugyanis rendezett tömegfelvonulások váltak, amelyeken a politikai vezetők a tömegből kiemelve, egy tribünről szemlélődve tekintettek le az előttük elvonulókra. Rolf megállapítása szerint a tömegtől a rendezvényeken egyre inkább elkülönülő vezetők jól jelzik a társadalomtól is eltávolodó hatalmat. A rendezetten vonuló tömeg pedig a szovjet társadalom eszményét fejezte

ki, amelynek sorrendje és elrendezése is tükrözte a társadalmi hierarchiát: elől a jól teljesítők menetelhetek, kiemelt jelentőséget kaptak a fiatalok és a nők, a paraszti küldöttek pedig legfeljebb a sorok között elosztva jelenhettek meg.

Malte Rolf könyvéhez igen széles körből válogat forrásokat: az ünnepek szervezését, az állami és pártszervek közti kommunikációt dokumentáló levéltári források mellett felhasználja az ünnepekkel kapcsolatos korabeli szakmai diskurzus anyagait, egykorú naplóból próbálja visszafejteni az ünnepek recepcióját, vizuális forrásokkal, fényképekkel és festményekkel illusztrálja az ünneplési formák változásait, valamint kitér a szovjet városok építészetére és térrendezésére is a „tér szovjetizálása” kapcsán. A tér átalakítását Rolf szintén Voronyezs és Novoszibirszk példáján keresztül szemlélteti, amelyek bár eltérő múlttal rendelkeznek, a szovjet városi tér kialakítása hasonlóképp zajlott mindkettőben. Az átnevezések és új, az ünnepségeknél is helyet adó épületek felépítése mellett szükség volt új városközpontokra is, amelyek nagy üres teret biztosítanak a tömegrendezvényekhez, illetve a szovjet emlékművek felállításához.

A szerző azonban nem áll meg a szovjet propaganda és a hatalmi elvárások tárgyalásánál. Mint láttuk, helyi példákon szemléltetve mutatja be, milyen egymással versengő hagyományok éltek párhuzamosan egymás mellett a Szovjetunióban az 1920–1930-as években, de naplókra és különféle jelentésekre támaszkodva megpróbálja a szovjet ünnepekkel és az ünnepléssel kapcsolatos viselkedési mintázatokat

is elkülöníteni. Megkülönbözteti az ünneplésből kizártakat (a nép ellenségei, fogvatartottak, koldusok, hajléktalanok, prostituáltak), az ünneplést visszautasítókat (akik inkább a vallási ünnepeket tartották, ezekre viszont nem mentek el), az aktivistákat (akik mikroszinten szervezték az ünnepet és kiálltak mellette), az ünnepből hasznot húzókat (éltanulók, élmunkások, sztahanovisták, akik jutalmat kaptak ünnepnapokon), az ünnepeket elfogadókat és az alkalmazkodókat (akik saját céljaikra próbáltak forrást találni az ünnepeket kihasználva), valamint a falusiakat (akiket szinte alig érintettek az új ünnepek és továbbra is a korábbi rend szerint éltek).

Malte Rolf könyvének háromnegyede foglalkozik a szovjet ünnepek fentebb vázolt kialakításával, valamint azok történetének első két évtizedével, a formák változásával. Kötetének rövidebb utolsó két fejezete viszont egyfajta kitekintést ad a szovjet ünnepek világából, földrajzilag és történetileg is tágabb kontextusba helyezve a vizsgálat tárgyát. Az ötödik fejezetben Rolf kapcsolódik a totalitárius diktatúrákról kialakult történeti diskurzushoz, a náci Németország és a fasiszta Olaszország ünneplési mintázatainak felvázolása után ugyanis összeveti ezeket a Szovjetunióról leírtakkal, illetve az Egyesült Államok demokratikus-liberális hagyományával, és arra keresi a választ, hogy volt-e kapcsolat a három 1920–1930-as évekbeli diktatúra között, próbálták-e egymás ünnepi vagy drámai stílusából meríteni. A történész az összehasonlítás alapján arra jut, hogy míg az olasz fasiszmus és a német nácizmus élénk kapcsolatban volt egymással, ünnepeik

között komoly hasonlóságok mutathatók ki abban, hogy a korábbi hagyományokból miként merítettek, és végül hogyan gyúrtak belőlük eklektikus új szimbolikát, addig a bolsevik ünnepek kizárólagosságra törekedtek, és végül ugyan összemósítottak bizonyos hagyományokkal, de ez nem volt az ideológia része úgy, mint a nemzetiszocialistáknál vagy a fasisztáknál. Rolf megállapítása szerint mindhárom diktatúra alapvetően különbözött az Egyesült Államok ünneplési gyakorlatától abban, hogy központilag szervezett, uniformizált ünnepekkel próbálták legitimálni magukat. A nemzetiszocialista és a fasiszta ünnepek mégis különböztek a szovjet mintától, a hagyományok eltérő kezelése mellett a tömegekről és a háborúról is eltért a véleményük – a nácik és a fasiszták hősihalál-kultusza például egyáltalán nem jelenik meg a szovjeteknél, a tömegpszichózis helyett pedig a szovjet példában inkább a nép neveléséről van szó. A szerző emellett vitatkozik azzal a nézettel is, miszerint a totális diktatúrák „új politikai vallást” kívántak volna bevezetni. Szerinte mindössze arról van szó, hogy új, a náciknál és a fasisztáknál részben vallásos elemekből is épített politikai ünnepekkel próbálták helyettesíteni az egyházi ünnepeket, de korántsem vallási alapokon szerettek volna új világrendet bevezetni.

Malte Rolf munkája a címe ellenére nem tér ki részletesen az ünnepek II. világháború utáni történetére, ezt csupán vázlatosan tárgyalja, rövid kitekintéssel a szovjet ünnepek kelet-európai kiterjesztésére, majd a Szovjetunió felbomlására és az azóta tapasztalható ünneplési tendenciákra. Bár a Sztálin halála utáni időszak ismertetése az

akkori politikai változások ellenére meglehetősen vázlatosnak tekinthető, ennek ellenére Malte Rolf könyvéről bizvást kijelenthető, hogy hiánypótló alapmunka a szocialista ünnepek szovjet megteremtésével és jellemzőivel kapcsolatban. Az ünnepeken keresztül látványosan mutatja be a Szovjetunióban az 1920-as és 1930-as években végbemenő társadalmi, gazdasági és politikai folyamatokat, amelyek végül a sztálinizmus megszilárdulásához vezettek. A mű érzékletesen szemlélteti, hogyan keresték az új ünneplési formákat a NEP-korszakban, emellett pedig a könyvből világosan látható az is, hogy a propaganda, valamint a drámai megjelenítés milyen szerepet kapott a Szovjetunió hatalmi-politikai berendezkedésében. Külön érdekessége a kötetnek, hogy nem a moszkvai központi ünnepségek, hanem vidéki városi rendezvények alapján írja meg a szovjet ünnepek történetét, ezáltal pedig sajátos nézőpontot ad a vizsgálatnak, ami lehetővé teszi, hogy a központi döntések és ünnepségek helyett az előirányzott tervek megvalósítását és fogadtatását is vizsgálni tudja.

Bár az ünnepekkel kapcsolatos viselkedési minták valószínűleg helytállóak, Rolf maga is elismeri, hogy ezekkel kapcsolatban kevés forrás található, és azt már aligha lehet utólag megállapítani, hogy az 1930-as években valójában hányan ünnepeltek, mit gondoltak, miért mentek el ünnepelni, vagy éppen miért nem. Ennek ellenére a könyvben Rolf kísérletet tesz a szovjet ünnepekkel kapcsolatos társadalmi gyakorlatok felvázolására is, amely különösen problémás kérdés a szovjet rendszer vagy bármely más diktatúra esetében.

Malte Rolf gazdag forrásanyagot feldolgozó munkájában összességében fontos megállapításokat tesz és több oldalról világítja meg az ünnepek történetét, a városi tér átalakításától a társadalmi vonatkozásokon át a korábbi hagyományokhoz való viszonyukig. Forrásait történeti antropológiai szemlélettel közelíti meg, az alkalmazott ösz-

szevetések hihetően szemléltetik a szovjet ünnepek sajátosságait. Könyvével Rolf a szocializmus és a Szovjetunió hivatalos ideológiája és propagandája, az ünnepek, valamint a Szovjetunió története mellett a totális diktatúrák tipológiájához is érdemben szól hozzá.

Fazekas Zsuzsanna